

ÎN LEGĂTURĂ CU SISTEMUL FONETIC AL GRAIULUI BULGAR DIN COMUNA CHIAJNA (REGIUNEA BUCUREȘTI)

ZLATCA IUFFU

Introducere

Pe teritoriul Republicii Populare Române locuiește o populație de origine bulgară care a emigrat la nord de Dunăre în timpul robiei turcești. Provenind, în marea ei majoritate, din populația rurală, acești „băjenari” s-au așezat în unele sate și comune românești sau au înjghebat așezări noi în cîmpia Dunării, în împrejurimile Bucureștiului¹ și în Banat².

Izvoarele istorice arată că bulgarii au început să emigreze în masă la nord de Dunăre în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea³.

Această emigrare se intensifică îndeosebi în perioada războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primii 30 de ani ai secolului al XIX-lea⁴. De aproape 150—200 de ani acești emigranți bulgari locuiesc fără întrerupere pe teritoriul R.P.R.

Populația bulgară care a format „linii sîrbești” — după cum le numesc localnicii⁵ — în satele și comunele românești, s-a amestecat cu populația localnică și a dispărut sau dispare treptat prin contopirea ei cu băștinașii⁶.

¹ Comunele Dudești-Cioplea, Popești-Leordeni, Brănești, Chiajna, Vărăști, Bila, Domnești, Iepurești, Bălenii Sîrbi etc.

² Beșenova Veche, Vinga, Breștea, Denta, Colonia Bulgară etc.

³ *История на България*, vol. I, Sofia, 1954, p. 270; Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, Sofia, 1954, p. 107; P. Constantinescu-Iași, *Emigrația bulgară la nordul Dunării*, în „Studii istorice romîno bulgare”, Buc., 1956, p. 9—15; C. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, în „Romanoslavica”, vol. III, 1958, p. 118. Încă în secolul al XIII-lea vine pe teritoriul țării noastre o populație de origine bulgară, despre care se spune că ar fi ajuns în Ardeal ca prizonieri luați în timpul expedițiilor regelui Ștefan V al Ungariei, care în 1261 și 1266 pătrunsesse cu armata sa pînă la Vidin și Plevna (Vezi recenzia lui K. Jirecek asupra lucrării lui Miletici *Седмиградските българи* în „Archiv für slavische Philologie”, vol. XX, 1896, p. 115—116; I. Mușlea, *Scheii de la Cergău și folclorul lor*, în „Dacoromania”, vol. V, p. 3; P. Nikov, *Българо-унгарски отношения* în „Сборник на Българската академия на науките”, vol. XI, p. 268. L. Miletici adoptă părerea lui Jirecek, renunțînd la vechea sa ipoteză că acești bulgari ar fi fosti bogomiliști fugiți din Bulgaria între sec. XI—XIII, vezi *Седмиградските българи* în „Сборник за народни умотворения” vol. XIII, 1896, p. 153—257.

⁴ *История на България* vol. I, p. 315, 319, 324, 329; Const. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, p. 118; P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice Romîno-Bulgare*, p. 13—14; Stoiko Stoikov, *Българска диалектология* p. 107.

⁵ Prin confuzia curentă, în trecut, la noi, între bulgari și sîrbi.

⁶ De exemplu, la Ștefănești, Afumați, Roșu, Giulești etc. din regiunea București.

Acolo unde „băjenarii“ bulgari au format așezări separate, graiul lor s-a păstrat bine, deși astăzi găsim în satele și comunele respective un număr însemnat de români. Astfel, în Beșenova Veche și în alte comune din regiunea Banat există o populație bulgară compactă care vorbește dialectul bulgar pavlikean, așa cum l-a vorbit și acum 60 de ani, când acest dialect a fost studiat de lingvistul bulgar L. Miletič¹. Același fenomen îl observăm și în comunele Chiajna, Popești-Leordeni, Brănești, Bila, Vărăști etc. În schimb, tineretul din comunele amintite folosește tot mai mult limba română.

În lucrarea de față ne vom ocupa de graiul bulgăresc din comuna Chiajna, oprindu-ne în special asupra sistemului fonetic. Vom încerca să determinăm tipul dialectal al graiului², precum și unele particularități fonetice, care îl deosebesc de limba bulgară literară.

Comuna Chiajna este așezată la sud-vestul orașului București la o depărtare de 12 km de centrul capitalei, pe malul drept al Dimboviței. Cele mai apropiate așezări de Chiajna sînt: Dragomirești din Deal și Dragomirești din Vale — la o distanță de 2 km, Dudu — la 1 km, Giulești — la 1,5 km ș.a. Și în aceste comune găsim un număr mic de bulgari.

Data întemeierii comunei Chiajna nu poate fi stabilită în mod exact. În *Marele Dicționar Geografic al României*³ Chiajna este menționată ca fiind înființată pe la 1828 de către emigranți bulgari. Unele date mai vechi ne îndreptățesc să socotim ca inexactă această informație.

În biserica din Chiajna se păstrează pînă astăzi două inscripții pe piatră: una deasupra intrării în biserică, iar cealaltă în altar, pe peretele din stînga. Textul primei inscripții este scris în limba română cu litere chirilice și are următorul cuprins: „Aceasta sfîntă biserică ce să cinstește hramul Sf. Niculae și Sf. Gheorghe, fost-a mai nainte făcută de lemn de lăcuiitorii acestui sat Chiajna dă bulgari, apoi învechindu-se de tot acum iarăși s-au ridicat din temelie de zid tot din acești bulgari de obște...“ Urmează în continuare numele preoților și numele unor ctitori. Inscripția se încheie cu indicarea anului: 1831, iulie.

Cealaltă inscripție din altar poartă aceeași dată — 1831. Este săpată în marmoră cu text în limba bulgară, scrisă cu litere chirilice. Textul este ceva mai scurt decît cel românesc, arătîndu-se că biserica a fost construită de toți

¹ Книжнината и езика на банатските българи в «Сборник за народни умотворения» vol. XVI—XVII, 1900, p. 339—480. Vezi acum, în urmă, Stoiko Stoikov *Говорът на село Бешенов в Банат, Фонетика*, în „Български език“, vol. 2—3, 1961, p. 188—217; *Морфология* ibidem, vol. 4, p. 320—331; *Лексика*, ibidem, vol. 5, p. 385—401, și *Изчезване на имперфекта и аориста*, în «Славистичен сборник», vol. I, Sofia, 1958, p. 185—207; *Сърбохърватско влияние върху банатските говори*, în „Български език“, vol. 4—5, 1958, p. 357—370; *Румънско влияние в лексиката на българския банатски говор*, în „Отагити на Іордан“, Buc., 1958, p. 812—830; *Унгарски заемки в банатския говор*, în «Език и литература», vol. 3, 1959, p. 176—190.

² Graiurile bulgare de pe teritoriul R.P. Bulgaria se împart în două grupe mari după felul de pronunțare al vocalei Ъ din slava veche (bulgara veche):

a) graiuri apusene, în care vocala Ъ a trecut în toate pozițiile în e: *голем-големи*;

b) graiuri răsăritene în care Ъ, se redă în două feluri:

1) la sud-est prin 'a' (я) sau ѐ (ѐ deschis): *гол'ами, голѐми, бѐли*;

2) la nord-est 'a' (я) alternează cu e, alternanță condiționată de accent și de caracterul (palatalizat sau nepalatalizat) al consoanei următoare: *гол'ам — големи, б'ал — бели* (V. Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, p. 47—48.)

³ Vol. II, București, 1899, p. 360

bulgarii din comuna Chiajna. Aci apar aceleași nume de ctitori ca și în inscripția în limba română¹.

În prima inscripție se spune clar că înainte de construirea bisericii, a existat o altă biserică făcută din lemn. Biserica nouă a fost ridicată „dă... bulgari de obște” întrucât cea dinainte „făcută... dă bulgari” se „învechise de tot”.

Ținând seama de cele spuse în prima inscripție, trebuie să presupunem că așezarea primului grup de bulgari în Chiajna a avut loc înainte de anul 1829.

Din lucrarea în manuscris a lui Const. Velichi, *Așezările bulgare în Țara Românească*, pe care autorul o pregătește pentru tipar, am extras următoarele date: „În decembrie 1830 erau: 43 de familii (de bulgari) la Dragomirești, 11 la Ciorogîrla, 7 la Dudu, 32 la Chiajna. Toate erau venite după războiul din 1828—1829”. În aceeași lucrare se arată că unul dintre bulgarii din Dragomirești „este băgat la bir la rînd cu bulgarii din sat, așezați din vremuri m a i v e c h i”. Din știrea aceasta reiese clar că în părțile acestea existau emigranți bulgari veniți aici înainte de anul 1830.

Este greu de stabilit de asemenea din ce regiuni ale Bulgariei au venit acești emigranți. Locuitorii comunei nu au cunoștințe de acest lucru și nici în documentele arătate nu găsim vreo indicație în acest sens. Totuși se pot face unele presupuneri.

Acum 30—40 de ani, comuna Chiajna era împărțită în trei părți, ale căror nume corespundeau, probabil, numelor localităților de unde au venit emigranții bulgari. Informatorul Ilie Cîrlanul, în vîrstă de 89 ani, își aduce aminte că ele se numeau Sliven, Cernovodene și Ștrăclene. Pentru cei din partea numită Sliven, putem afirma cu siguranță că au provenit din orașul sau împrejurimile Slivenului. Pentru cei din părțile numite Ștrăclene și Cernovodene putem presupune că sînt veniți din comunele cu același nume care figurează, prima pe harta de astăzi a Bulgariei în regiunea Ruse, iar a doua pe harta Romîniei, în Dobrogea (Cernavoda), afară de cazul dacă nu cumba acum 150—200 de ani ar fi existat și alte localități cu același nume.

Lipsa pînă în prezent a unui atlas lingvistic bulgar, precum și numărul redus de lucrări monografice privitoare la graiurile bulgare nord-estice îngreuiază mult cercetarea dialectelor bulgare, mai ales a celor în afara teritoriului Bulgariei².

¹ Тази свитая черковь
дето са направи на селу
Кежна направиха я бал
гарете селугу сету с техъ
ню харъчь от дъварь пока
зва от долу ктитуре перъви
Георге ерея от брешька призвитера
Керчу ерея Гуца прізвитера Стати
ерея Мария призвитера Богдан Во
рба Иванъ Иванъ Доца, Рада Димитрие
Мария, Георгие Стана Тънасе Дръгана и
ордан Гуца Боня Велику Рада Петре Рада
Пена Драгна Мария Стан Констандинъ Ту
Дора Илие Димитрие Аспра Русе Мария
Георге Вана Илие: Русе 1831

² Studii asupra graiurilor estice bulgare au scris: L. Miletici, *Das Ostbulgarische*, Wien, 1903, *Die Rhodopenmundarten*, Wien, 1912; B. Țanev, *За източнобългарския вокализъм, în История на българския език*, vol., III, Sofia, 1937, p. 110—193; *Към подробната характеристика на източнобългарските говори: фонетика, морфология, речник* (поправки и допълнения

Graiul bulgar din comuna Chiajna¹ s-a dezvoltat pe teritoriul țării noastre vreme de mai bine de un secol și jumătate, în mod independent, lipsit de orice contact cu graiurile de pe teritoriul Bulgariei. Cu toată influența puternică și continuă exercitată de limba română, bulgarii din Chiajna și-au păstrat foarte bine limba maternă. Astăzi ei vorbesc un singur grai, dar într-un trecut mai îndepărtat probabil au vorbit graiuri deosebite unul de altul, cum rezultă din unele forme duble și în special din unele particularități fonetice, care astăzi îl fac să nu semene întocmai cu nici unul din graiurile bulgare de pe teritoriul Bulgariei.

Procese asemănătoare de încrucișări dintre diferite graiuri din cauza amestecului de populație, venită din diferite regiuni ale Bulgariei, au fost observate și de lingviștii sovietici, care studiază dialectele bulgare de pe teritoriul U.R.S.S.²

Transcrierea fonetică

În lucrarea de față s-a păstrat transcrierea fonetică recomandată de *Програма за събиране на материали за български диалектен атлас*.

Vocalele de bază ale graiului studiat, pe care le găsim și în limba bulgară literară, se notează cu literele obișnuite: *ъ, а, о, у, е, и*.

Semiînchiderea vocalelor *a* și *o* neaccentuate se notează cu punct sub litera respectivă: *ă, ъ*.

Închiderea puternică a vocalei *a* neaccentuate se notează cu *ъ*.

и și *у* consonantice cu *й, ү*.

Consoanele de bază se notează la fel ca și în limba bulgară literară, africatele *дз, дж* cu *з, џ*, consoanele moi vor fi redată cu ajutorul semnului ' la urmărul drept al literei respective, de ex.: *б', в', л'*.

към Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“, în *История на българския език*, vol. III, p. 19—300; G. Popivanov, *Говорът на Южна Добруджа*, în „Списание на Българската академия на науките“, vol. LXXI, 1950, p. 161—182; P. Panaiotov, *Сливенски говор*, în „Сборник за народни умотворения“, vol. XVII, 1901, p. 507—544; St. Mladenov; *Български народни говори в Ловчанско, Троянско и Тетевенско* în „Сборник Ловеч и Ловчанско“ vol. II, 1930, p. 108—116; *Принос към изучаването на българските говори в източна и западна Тракия* în „Тракийски сборник“, vol. VI, 1935, p. 201 etc. Vezi și Stoiko Stoikov, *Нови проучвания на българските говори в Съветския съюз*, în „Известия на Института за „Български език“, vol. IV, 1956, p. 430. În ultimii ani au apărut câteva monografii noi, dar nici una din ele nu studiază vreunul din graiurile bulgare nord estice (Vezi „Известия на Института за български език“, vol. IV, 1956).

¹ Pentru culegerea materialului am vizitat în anii 1958 și 1959 de 15 ori comuna Chiajna, de 5 ori Dudu și o singură dată Dragomirești din Vale, rămânând de fiecare dată câte o zi. Am folosit ca informatori peste 10 persoane de diferite vârste și sexe, între 20 și 90 ani. Toți informatorii s-au născut și au crescut în Chiajna. Nici unul din ei n-a urmat școala bulgară din București, care există din anul 1859, și nici unul din ei nu a fost în Bulgaria.

Materialul a fost cules după *Кратък осведомителен въпросник за проучване на българските местни говори*, lucrare apărută la Sofia în anul 1954, sub redacția prof. Stoiko Stoikov, precum și după *Програма за събиране на материали на български диалектен атлас* și *Инструкции към програмата за събиране на материали за българския диалектен атлас*, întocmite de prof. Stoiko Stoikov și apărute la Sofia în anul 1959.

² Vezi E. V. Seško, *К истории кайракийского говора*, în „Статьи и материалы по болгарской диалектологии“, v. 2, 1952, p. 21—75.

Aspecte din sistemul fonetic al graiului

§ 1. Fonelele de bază ale graiului studiat sînt în număr de 41 față de 45¹ (44)², cîte are limba bulgară literară. Șase din ele sînt vocale, iar 35 sînt fonelele consonanțice față de 39 (38) din limba bulgară literară³.

Vocalele : а, о, у, ъ, и, е.

Consoanele :

б	в	г	д	—	з	—	к	л	м	н	п	р	с	т
б'	в'	г' ⁴	д'	ж	з'	й	к'	л,	м'	н'	п'	р'	с'	т'
				ф	ц	—	—	—	с					
				—	п'	ч	ш	ц	—					

În graiul bulgar din comuna Chiajna nu găsim fonemele x , x' , ϕ' , și s , existente în limba bulgară literară, iar fonemelor κ , ψ , u nu au perechi dure.

Vocala *ă* din slava veche (bulgara veche) se redă cu *'a — e*, alternanță condiționată de accent și de caracterul (palatalizat sau nepalatalizat) al consoanei următoare. Pe baza acestei particularități, graiul din Chiajna se încadrează între graiurile nord-estice bulgare.

Vocalismul

§ 2. Cele şase vocale de bază nu se deosebesc în poziție accentuată, din punct de vedere al articulării și al efectului acustic, de vocalele corespunzătoare din limba bulgară literară.

În poziția neaccentuată însă, vocalele deschise *a*, *o*, *e* se închid — *a* < *ɐ*(*a*), *o* > *y* (*o*), *e* > *u*⁶. În felul acesta graiul posedă numai trei vocale (*ɐ*, *y*, *u*). Vocalele închise nu sînt foneme, ci numai variante.

§ 3. Vocala *a*. Când este accentuată se păstrează ca vocală posterioară, deschisă, nerotunjită : *жінá* (femeie), *дэска́* (scândură), *мэгла́* (ceață), *гладен* (flămînd), *ка́ня* (cană), *сва́бды* (sic) (nuntă).

Vocala *a* în poziție neaccentuată, în interiorul cuvîntului și în majoritatea cazurilor în poziție finală, se închide puternic trecînd la *ɤ*; *крѣкѣ* (piciorul), *грѣдинѣ* (grădină), *сѣбутѣ* (simbătă). Dar, închiderea vocalei *a* neaccentuate în poziție finală este uneori mai slabă (*a*). Exemplele analizate nu ne-au dat posibilitatea să precizăm cînd anume *a* neaccentuat din poziția finală trece la *a* și cînd în *ɤ*. Unul și același vorbitor pronunță pe *a* final neaccentuat în același cuvînt, o dată cu *ɤ* și altădată ca *a*, de exemplu : *кукѣишѣ* și *кукѣиша*,

¹ L. Andreicin, K. Popov, M. Ivanov, *Съвременен български език*, v. I, Sofia, 1955, p. 109.

² Stoiko Stoikov. *Увод в българската фонетика*, Sofia, 1955, p. 98.

³ Gh. Bolocan semnalează în graiul bulgar din Brănești 34 consoane; vezi *Cu privire la corelata de sonoritate în graiul bulgar din Brănești*, în S.C.L., an. IX, vol. IV, 1958, p. 491-491.

⁴ Consoana *z*' a fost întilnită numai în cuvîntul *зєгзєвден*. În *ѳєрг'єн* (flăcău) *z* urmat de *e* are un caracter palatal mai pronunţat decît în alte cuvinte, în care el este urmată de *e* sau *u*, de exemplu *зєгз'євден* (şi *зєгз'євден*), *кѳѳѳ* (cînd), *мѳѳѳ* (atunci).

⁵ În graiul bulgar din Brănești ж, ч, ш, ъ sînt întotdeauna dure — nu au corespondente moi; vezi Gh. Bolocan, *op. cit.*, p. 491.

⁶ Încăderrea puternică a vocalelor *a, o, e* în poziția atonă, este un fenomen specific graiurilor bulgare de nord-est (balcanice).

күкөшкытэ (găină), сѣлбэ — сѣлбѣтэ — сѣлбѣта (scară), л'ѣштэ — л'ѣштѣтэ (lințe); бѹлкэ — бѹлкѣтэ (mireasă) etc.¹.

Intrucît în majoritatea cazurilor există o tendință spre închiderea puternică a lui *a* neaccentuat la *э*, în toate pozițiile, îl vom nota în studiul de față cu *э*, deoarece indiferent de gradul de închidere, cuvîntul nu-și schimbă sensul.

O trăsătură a graiului din Chiajna care-l apropie de graiurile balcanice din regiunea Sliven, de graiul din Ștrăclevo și de graiurile sud-estice, dar îl deosebește de majoritatea graiurilor balcanice, este păstrarea vocalei *a* accentuate în poziție finală și anume, în desinența substantivelor de genul feminin singular și la persoana I-a singular a prezentului verbelor de conjugarea I-a și a II-a, de exemplu : злѡвѣ (cap), удѣ (apă), зурѣ (pădure), жинѣ; плитѣ (a croșeta), читѣ (a citi), клѣнѣ (a blestema), върѣ (a merge). În Chiajna întîlnim rar forme ca : удѡ', козѡ' (capră), зурѡ', caracteristice multor graiuri balcanice, în care desinența *э* provine din vocala *ж*².

În graiul din Chiajna, ca și în majoritatea graiurilor estice, *'a* etimologic (*ѡ*) urmat de consoană palatală și după *й, ж, ч* alternează cu *е* : пул'ѡнѣ — пул'ѣни (poiană), пийѡн — пий'ѣни (beat), Стуйѡн — Стуй'ѣне, ѡсѣлѣ — ѡсѣли (iesle), чѡиѡ — чѣиу (pahar), жѡбѣ — жѣби (broască). Această alternanță este rezultatul analogiei aletrananței *'a — e* (din *ѡ*)³.

§ 4. Vocala *e* accentuată în orice poziție se păstrează ca vocală deschisă anterioară : сѣлу (sat), студѣну (frig, rece), зилѣну (verde), идѣн (un).

Neaccentuată însă trece în *и* și foarte rar în *э* : жинѣ, систра (soră), изик (limbă), итѣрѡвѣ (cumnată), зѡмѣм (a lua), кѣсѣл (și кѣсел) (acru), мѡ, тѡ, сѡ, мѣнѡ etc.

Există cîteva excepții pe care le găsim însă și în unele graiuri bulgare din R.P.Bulgaria.

Vocala *e* neaccentuată se păstrează :

1) în grupul чер-, ca în majoritatea graiurilor răsăritene : червѣну (roșu), червѣ (mațe), черкѡвну (bisericesc) etc. În graiurile apusene și în unele graiuri sud-estice întîlnim чер- sau чр. : чрвѣно (roșiu), чрн (negru);

2) în poziție finală la unele adverbe : зѡре (sus), дѡле (jos), кѡле (de cînd), зѡре (mîine dimineață), ѡбе (bine), тѡрде (foarte) etc;

3) în silaba finală închisă urmată de cele mai multe ori de consoanele sonore (*л, р, м, н*), dar și de alte consoane, de exemplu : върсел' (nod), пѣнел' (cenușă), Пѡвел', вѣчер (seară), ѡбсем (opt), сѣрен' (brînză), вѡглен' (tăciune), грѣбен' (pieptene), червѣй (vierme), бѣлек (semn), сѣрек (turmă), лѣбец (pîinică) мѣсец (lună), дѣсет (nouă), десет' (zece) etc.

În forma plurală sau articulată a unora din cuvintele enumerate vocala *e* se păstrează, deși în felul acesta rămîne în silabă interioară deschisă : бѣлѣце, сѣреце, мѣсеце, нѣмѣстену (aranjat) etc.

¹ P. Panaiotov în lucrarea citată arată că gradul de închidere a lui *a* neaccentiat este determinat de locul accentului. În cazul nostru închiderea nu este condiționată de locul accentului.

² Despre originea și răspîndirea așa-numitului casus generalis în limba bulgară vezi B. Țonev, *История на българский езикъ*, vol. 3, Sofia, 1937, p. 116—118; G. P. Klepikova-к вопросу о происхождении формы casus generalis существительных женского рода единствено числа а основ в болгарском языке, în «Статьи и материалы» v. 9, M., 1959, p. 91—126.

³ B. Țonev, Ibidem, vol. 3, p. 120; Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, p. 125.

În majoritatea graiurilor răsăritene, vocala *e* neaccentuată se închide, în condițiile arătate, în *ъ* (*ъ*) sau *е*: *грѣбънъ*, *болън* (bolnav); *грѣбенъ*, *болънъ*.

4) în unele cuvinte ca: *берá* (dar *избѣръм*) (a stringe, a culege), *перá* (a spăla rufe), *керлó* (sic) (aripă), *кѣчѣатъ* (ciinii), *мумичѣатъ* (băieții) etc.;

5) într-un număr însemnat de substantive polisilabice de genul masculin, care fac pluralul în *e* în loc de *и* (cum este în limba bulgară literară), de exemplu: *зóст'е* (musafirii), *усчѣре* (ciobani), *чубáне* (ciobani), *сѣреце*, *чурáне* (ciorapi), *кѣлѣѣне* (ciorapi), *булѣре* (boieri), *билѣ* (au fost), *brate* (frați) etc. Desinența *e* este un fenomen morfologic mai nou, pe care îl întâlnim în graiurile apusene și sud-estice ².

6) În formă de vocativ al numelor proprii masculine: *Ивáне*, *Стуйѣне*, *Пѣтре*, dar și la vocativul următoarelor substantive comune feminine: *мáле*, (mamă), *бѣ́ле* (și *бул'о*), *кукóнке*, *гуспудѣнке*.

7) *e* provenit din *ѣ* în genere se păstrează (nu trece în *и*), de exemplu: *в'енѣц* coroană), *в'енѣ́лу* (cununie), *зн'ездá* (cuiburi), *бр'егó* (malul) *св'езда* (stea), (și *зв'ездá*, *св'издá*), *глáвѣт'е* (capetele), *дрѣ́фѣт'е* (hainele), *тѣ́бе* (pe tine), *мѣ́не* (pe mine) (și *менъ*) etc.

Amestecul de populație din diferite regiuni a făcut ca în graiul chiejenilor să existe forme duble, folosite la fel de frecvent chiar de unul și același vorbitor. Astfel, alături de formele: *двѣ* (două), *дубрѣ* (bine), *къдѣ* (unde), caracteristice graiurilor balcanice centrale și apusene, găsim și formele *дв'а*, *дубр'а*, *къд'а*, caracteristice graiului din regiunea Sliven, (precum și alte forme ca *б'аф* și *баѣ* (fusei), *фубѣѣ* și *убе*, *сим* și *сми* (sîntem), (*д*)*св'езда-зв'езда*), *вѣ́дѣ* — *вѣ́дѣ* etc., fără să putem determina regiunea lor de răspîndire)

§ 5. Vocala *o* se păstrează ca vocală posterioară deschisă rotunjită numai în poziție accentuată și în unele forme de vocativ: *сол'* (sare), *мисó* (carne) *болку* (cît), *кукóшкѣ*, *скóмен*, (scaun), *Марѣ́йо*, *Питкáно*.

În toate pozițiile *o* neaccentuat se închide în *у*: *мл'áку* (lapte), *нуштá* (noaptea), *сѣ́буѣ*, *пи́ли* *сукулѣѣ* (pui de uliu).

o inițial accentual se diftonghează: *ѣ́огън'* (foc), *ѣ́одѣр* (pat de scîndură), *ѣ́орѣй* (nuci), *ѣ́осем* (opt), *ѣ́остър* (ascuțit).

Întîlnim *o* inițial preiotat în: *ѣ́утѣ́дѣ* (a se duce), *ѣ́усѣ́дѣ* (osîndi), *ѣ́удá* (apă), (și *удá*, *удѣ́*), *ѣ́ужѣѣ* (a readuce la viață, a învia) dar există și forme ca: *убáдѣ* (a spune), *утóръ* (a deschide), *уртѣ́ѣѣ* (a vorbi), *урá* (a ara).

Trecerea lui *ъ* la *o* se constată numai în cazul articolului substantivelor de genul masculin la singular: *нусó* (nasul), *гърбó* (spatele), *листó* (frunză), *кръ́кó*, *плитó* (gardul). În poziție neaccentuată acest *o* se închide aproape regulat în *у*: *ѣ́óлу* (boul) *кóн'у* (calul), *пугóн'у* (pogonul) *нѣ́нел'у* (dar și *нѣ́нел'о* (cenușă) ³.

§ 6. Vocala *ъ* s-a păstrat ca vocală posterioară închisă nerotunjită, ca și în limba bulgară literară. Această vocală este foarte frecventă, deoarece

¹ Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, p. 54.

² Stoiko Stoikov, *ibidem*, p. 135.

³ Articolul *o* pentru substantivele de genul masculin la singular îl găsim astăzi în graiurile apusene și în unele graiuri moesiene (vezi Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, p. 55, 88 și G.P. Ivanov *Особености на шуменския говор* în „Сборник на българската академия на науките”, vol. XXIV, 1940, p. 359. Într-un trecut mai îndepărtat, el a fost caracteristic și pentru unele graiuri balcanice, cum se vede din studierea graiurilor bulgare de pe teritoriul U.R.S.S. (Vezi S. B. Bernstein și V. Ceșco, *Опыт классификации болгарских говоров СССР*, în «Ученые записки Института Славяноведения», vol. I, 1951, p. 327—353.

înlocuiește nu numai pe *ъ* etimologic, dar și pe *ж* și pe *л*, atunci cînd acesta nu trece în *е*. În afară de aceasta *а* etimologic neaccentuat se închide aproape regulat în *ъ*.

§ 7. Vocala *у*. În graiul bulgar din Chiajna vocala *у* nu suferă schimbări condiționate de accent. Ea se pronunță ca vocala posterioară închisă rotunjită: *бѹлакѹ*, *фѹркѹ*, furcă), *сѹф* (uscat), *душѹ* (suflet), *кѹкувицѹ* (cucu).

În unele cuvinte, după consoana moale, *у* ('*у*) se delabializează: *клич* (cheie), *литѹ* (ustură), *плѹм* (a scuipa), *лѹбѹ* (a iubi), *кише* (colț), dar și *зѹлѹбиѹ*, *лѹбѹиѹник* (amant).

Trecerea lui *у* în *и* se întâlnește astăzi atât în graiurile bulgare răsăritene, cât și în cele apusene ca un fenomen fără prea mare extindere ¹.

§ 8. Vocala *и*. În majoritatea cazurilor *и* își păstrează caracterul său de vocală anterioară închisă, indiferent de accent: *сливѹ* (prună), *мумѹчи* (fată), *рибѹ* (pește), *идѹ* (dute), *зудѹни* (ani).

Labializarea lui *и* în *у* are loc după *жс, ч, ш* — *чучу* (și *чичу*) (unchi), *жуф* (vin), *чуфт* (pereche), *шурѹку* (larg), *шубѹм* (a lovi cu ceva).

§ 9. Sistemul consonantic

Sistemul consonantic al graiului din Chiajna coincide în linii generale cu sistemul consonantic din limba comună. De exemplu:

1) consoanele finale sonore se asurzesc: *л'ан* (pîine), *бр'ак* (mal), *крѹф* (sînge), *глат* (foame), *мѹш* (bărbat), *дѹш* (ploaie) etc.;

2) consoanele surde se sonorizează înaintea celor sonore și invers: *здѹнки* în loc de *с(е)дѹнки* (șezători), *рѹсѹѹфнѹлу* în loc de *рѹсѹѹфнѹлу* (înfiorit), *исѹѹрлѹ* (a arunca), *тѹргѹѹчи* (negustor), *слѹткѹ* (dulce):

3) consoanele se deosebesc între ele formînd corelații de sonoritate (sonoră-surdă) și de timbru (dură-palatală): *бон* (fasole), *пон* (popă), *зит* (zid), *сит* (sătul), *дам* (a da), *там* (acolo), *зурѹ* (pădure), *курѹ* (coață), *жѹлу* (acul albinei), *шѹлу* (sulă), *д'ѹснѹ* (dreapta), *т'ѹснѹ* (strîmt), *вар* (var), *в'ѹрѹ* (credință), *бѹбѹ* (bunică), *б'ас* (turbare), *дѹдоѹ* (dădui), *д'ѹду* ((bunic), *плѹвѹ* (a nota), *пл'ѹвѹ* (pleavă) etc.

4) Prezența grupurilor *ит, ѹд*: *дѹштер'ѹ* (fiică), *кѹштѹ* (casă), *свѹштити* (luminări), *свѹштѹм* (a simți), *вѹждѹ* (sprîncene), *нумѹжѹдѹ* (între) *зѹжѹдѹм* (a pune).

Dar în grai există și unele deosebiri față de limba bulgară literară:

1) graiul din Chiajna are un număr mai redus de consoane (vezi p. 151);

2) șuierătoarele *жс, ч, ш, ѹ*, sînt palatale: *жѹ'ѹбѹ* (ж'ѹбѹ) *чѹ'ѹшѹ*, *чѹ'ѹшѹ*, *иѹ'мѹик* (orz), *мѹлчѹ'ѹу* (tăcu), *иѹ'ѹбѹм* (иѹ'ѹбѹм) (a lovi cu biciul) *ѹон* (ѹ'он) (buzunar), *иѹ'ѹ'ѹк* (topor), *дѹрѹѹѹ* (a ține).

3) un număr mic de consoane își păstrează la sfîrșitul cuvintelor caracterul palatal: *конѹ*, *пѹгонѹ*, *ѹѹбѹгнѹ*, *грѹбѹенѹ*, *зѹетѹ* (gînere), *нетѹ*, *дѹветѹ*, *нѹнелѹ* *фѹсѹлѹ*, care articulate sună: *кѹнѹ'у*, *пѹгѹнѹ'у*, *ѹѹбѹгнѹ'у* etc.

4) într-un număr însemnat de verbe de conjugarea a II-a, consoana care precede desinența verbală la persoana I-a singular și la a III-a plural ale timpului prezent și-a pierdut caracterul palatal inițial, devenind dură, de ex.: *сна* — *спѹт* (a dormi), *тѹрпѹѹ-тѹрпѹт* (a răbda) (în limba bulgară

¹ K. Mircev, *Историческа граматика на българския език* Sofia, 1958, p. 130.

literară *сня* — *снят*, *търня* *търням*. Foarte rar găsim forme duble ca *върá* și *вър'á* (a merge), *вѣдѣ* și *вѣд'ѣ* (a vedea).

5) instabilitate în rostirea fonemului *x*, care dispare sau trece în altă consiană (vezi mai jos).

§ 10. Consoana *x* se întâlnește numai în cuvinte străine ca: *михле* (roșii), *пѣхаре*, *хѣсѣи* (hamuri), *кахѣр* și în cuvintele: *лѣхти* (coate), *нѣхти* (unghi), pe lângă *лѣхто*, *лѣхуѣт'е*, *нѣхѣт*, *нѣхѣт'е*.

În celelalte cuvinte *x* dispare sau trece în consoanele *ф*, *ѣ*, *ѣ*.

x dispare în poziție inițială înaintea unei vocale, cu excepția vocalelor *o* și *y*, precum și înaintea consoanei lichide *l*: *ѣтѣр* în loc de *хѣтѣр* (șiret), *алѣсѣн* (scrântit la cap), *аѣдѣти* (haiduc), *лѣпѣниѣи* (pușt), *л'ан*, *лѣнѣ* (a sughița) *ѣркѣ* (și *фуркѣ*).

În poziție inițială înaintea vocalelor *o* și *y*, precum și la sfârșitul cuvintelor, *x* trece în *ф*: *фѣрѣ* (horă), *фѣрѣ* (oameni), *фѣубе* (убе), *улѣф* (влах), *страф* (frică).

În interiorul cuvintului, *x* între două vocale dispare sau trece în *ф*: *муфá* (muscă), *сѣфу* (uscat), *зѣар* (zahăr), *снаѣ* (noră), *ѣбреѣ* (nuci), *дѣмѣ* (au spus).

Consoana *x* din terminațiile timpurilor aorist și imperfect, la persoana I-a singular și la persoana I-a, a II-a și a III-a plural trece în *y* consonantic (*ѣ*): *б'аѣ* (fusei, am fost), *пѣаѣ* (cîntai), *убѣрѣѣ* (întorsei), *удѣрт'áѣ* (îmbătrînii), *удѣрт'ѣáми* (îmbătrînirăm), dar la oamenii mai în vîrstă și în cîntecele populare întîlnim și: *б'аф*, *удѣрт'áф*, *удѣрт'афми*.

Pînă în prezent în nici unul din graiurile studiate pe teritoriul U.R.S.S. nu a fost constatat acest fenomen. Trecerea consoanei *x* în *ѣ* din terminațiile timpurilor trecute simple, dă naștere la diftongii: *аѣ* (-ѣѣ) (*сту-в'áѣ*, *убѣрѣѣ*), — *еѣ* (*рáбуѣѣ* (am lucrat); -*оѣ* (*уѣ*), (*нѣс'акоѣ*) -*иѣ* (*кѣнуѣ*).

În unele cazuri, consoana *x* aflară în interiorul cuvintului a trecut în *ѣ*: *чѣѣли* (papuci), *рѣз'бѣдѣм сѣ* (a se plimba) în loc de *чѣхли*, *разхождам сѣ бѣѣлá-бѣѣли* (purece) (cu metateză).

Dispariția lui *x* sau trecerea lui în *ф*, mai rar în *ѣ* și *ѣ*, este fenomen cunoscut în unele graiuri estice bulgare¹.

§ 11. Consoana *в*. În poziție inițială, înaintea vocalelor posterioare *o* și *y*, ca și înaintea unor consoane (*с*, *з*, *т*, *д* etc.), *в* dispare: *удá* în loc de *вода*, *удѣнѣѣ* (moară), *сѣчѣу* (totul), *з'еф* (lua), *тѣрѣнѣ* (marți).

Excepție fac cuvintele: *ѣол* (bou), *ѣосѣк* (ceară) în care *в* inițial înaintea lui *o* a trecut în *ѣ*, sau se poate admite că după dispariția lui *в* inițial, *o* devenind inițial și fiind sub accent, s-a diftongat în *ѣо* ca și în cuvintele: *ѣѣгѣн*, *ѣѣсем*, *ѣѣкѣ* (ochi).

Dispariția lui *в* din interiorul cuvintelor înaintea unei vocale este frecventă: *д'áул* (divol), *соѣ* (a său), *сѣкѣрѣѣ* (socră).

Consoana *в* trece în *ф*, indiferent de poziția sa în cuvînt: *фл'áзѣ* (a intra), *тѣрѣофѣи*, *крѣф*, *дѣф* (sălbatic).

Într-un număr redus de cuvinte și în sufixul -*вам* *в* trece în *ѣ*: *дѣѣор* (și *дор* (curte), *сѣѣѣлѣ* (свивала), *пл'áѣѣ* (pleavă), *краѣѣ* (vacă) *стаѣѣм* (ставам. *нѣпѣѣѣѣѣм*, *чуѣѣѣм* (чувам) (a auzi). În cuvîntul *влах*, *в* inițial trece în *y*: *улаф*

¹ Stoiko Stoikov, *Българска диалектология*, p. 129.

În graiul din Chiajna prepoziția *e* nu se întâlnește, fiind înlocuită regulat cu prepoziția *y*: *y dŭory* (în curte), *y mǎrevǎ* (în cenușă).

§ 12. Consoanele *ȳ*, *s* se întâlnesc într-un număr redus de cazuri, de exemplu: *ȳil'ázy* (fier), *ȳon*, *bǎryci* (repede), *ȳam* (geam), *hǎȳák* (topor), *bǎtláz* — *bǎtláse* (butiu), *bǎpsǎm* (a se grăbi), *hǎsám* (în urmă) etc.

§ 13. Consoana *ȳ* apare în toate pozițiile: *ȳǎssen* (toamnă), *ȳablǎkǎ* (măr) *ȳuzǎn* (izvă), *nyǎem* (cîntăm), *moȳu* (al meu), *tyǎi* (așa), *nyǎi* (noi).

§ 14. În graiul bulgar din Chiajna se produce asimilarea *dn > nn > n*: *ино* (едно) *glánǎ* (гладна), *nes* (днес), *seǎn* (седна) fenomen frecvent în graiurile răsăritene.

* * *

După scurta prezentare a principalelor aspecte fonetice ale graiului bulgar din cimuna Chiajna, putem trage următoarele concluzii:

1) Alternanța *'a—e* (din *ѣ*), caracterizează graiul din Chiajna ca un grai nord-estic bulgar.

2) Din cauza amestecului de populație venită din diferite regiuni ale Bulgariei nord-estice, în graiul studiat găsim unele elemente caracteristice graiurilor moesiene, iar altele specifice graiurilor balcanice din regiunea Sliven.

3) Sistemul fonetic al graiului bulgar din Chiajna comparat cu limba bulgară literară, prezintă multe asemănări, dar și o serie de deosebiri ca: păstrarea caracterului palatal al unor consoane la sfârșitul cuvîntului (*l', n', m'* a șuierătoarelor *ж, ч, ш* și fricativa *ȳ*; folosirea vocalei *o* ca articol; închiderea vocalelor deschise, lipsa unor consoane (*ǧ, x, x', s'*) etc.

4) O trăsătură specifică a graiului studiat este largă răspîndire a lui *y* consonantic, provenit din *x* în terminațiile timpurilor trecute simple, care cu vocala temei formează diftongii — *aȳ* (*ǎȳ*), *eȳ*, *oȳ* (*yȳ*), *uȳ*.

К ВОПРОСУ О ФОНЕТИЧЕРКОЙ СИСТЕМЕ БОЛГАРСКОГО ГОВОРА СЕЛА КЯЖНА, БУХАРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ

(РЕЗЮМЕ)

В период турецкого господства и, особенно, после рускотурецких войн XVIII века и в первое тридцатилетие XIX века различные по численности группы болгар вынуждены были эмигрировать на север по Дунаю. Одна из таких групп болгар обосновалась в Бухарестской области на месте теперешнего села Кяжна.

В первой части работы автор пытается определить время прихода этих беженцев в село Кяжна на основе двух надписей на камне, найденных в сельской церкви, а также на основе ведений, полученных от жителей села. При установлении их более раннего местожительства используются фонетические явления говора, на котором они говорят.

Как свидетельствуют надписи на камне, село Кяжна, было основано ранее 1828 года, а в 1828—1829 гг. здесь поселились новые большие группы болгарских эмигрантов. На основе анализа названий различных частей села и фонетических особенностей говора удалось установить, что они прибыли из раз-

личных населенных пунктов, расположенных по южному Дунаю. Далее анализируются некоторые аспекты фонетической системы говора села Кяжна. Автор устанавливает в говоре 41 фонему (ср. 45 (44) фонемы в литературном болгарском языке), из которых в гласных фонем (*a, o, y, ъ, и, е*) и 35 согласных фонем. В артикуляционном отношении большинства фонем говора совпадает с фонемами литературного языка. В говоре отсутствуют фонемы *х, х', ѣ* и *с'*, а *г'* была зарегистрирована только в слове *герг'оуден*. В отличие от литературного языка согласные *ж, ч, ш, џ*, в получаемом говоре являются палатальными.

Характерными чертами говора являются: чередование *'a-e (< ъ)*, переход открытых безударных главных *a, o, e* в *ѡ (а), у (о), и*; использование гласного *-о-* в качестве артикля при именах существительных мужского рода в единственном числе; употребление окончания *a* при существительных женского рода в единственном числе под ударением и в первом лице единственного числа глаголов I и II спряжения; наличие чередования *'a—e (< и)*; небольшого количества палатальных согласных в конце слов; твердость конечных согласных глагольной основы настоящего времени I лица единственного числа II спряжения; использование гласного *e* в качестве окончания при многосложных именах существительных мужского рода множественного числа; дифтонгизация начального ударного *о*; переход согласного *х* в *ѣ, ѡ* или *й* в случае, когда он не утрачивается и т.д.

На основе чередования *'a—e (< ъ)* и перехода гласных *a, o, e*, в *ѡ, у, и* говор села Кяжна относим к северо-восточным болгарским говорам. В результате смещения населения, пришедшего в это село из различных частей северо-восточной Болгарии, в говоре найдем ряд элементов, характерных для мезийских или для балканских говоров.

À PROPOS DU SYSTÈME PHONÉTIQUE DU PARLER BULGARE DE LA COMMUNE DE CHIAJNA (RÉGION DE BUCAREST)

(Résumé)

De temps de la domination turque, et surtout après les guerres russo-turques du XVIIIe siècle et des trente premières années du XIXe siècle, des groupes plus ou moins compacts de Bulgares se virent contraints d'émigrer au nord du Danube. Ce fut le cas des premiers Bulgares qui fondèrent la commune de Chiajna dans la région de Bucarest.

La première partie du présent travail cherche à déterminer le moment de l'arrivée de ces immigrants à Chiajna en s'appuyant sur deux inscriptions de l'église du village et en se fondant sur les informations livrées par les habitants du village. Pour déterminer les régions d'origine de ces réfugiés on a recours aux particularités phonétiques de leur parler.

Il résulte des deux inscriptions mentionnées que le village de Chiajna a été fondé avant 1828 et qu'il a reçu en 1828—1829 une nouvelle vague d'émigrants. Les dénominations des différentes parties du village ainsi que les particularités phonétiques de la langue permettent de constater que les réfugiés provenaient de plusieurs localités sises au sud du Danube.

L'auteur analyse ensuite certains aspects du système phonétique du parler de Chiajna. Il reconnaît l'existence dans ce parler d'un nombre de

41 phonèmes (au lieu des 45 (44) du bulgare littéraire) dont 6 voyelles (*a, e, y, ъ, u, e*) et 35 consonnes. Du point de vue de l'articulation, la majorité des phonèmes coïncide avec les phonèmes de la langue littéraire. On n'y rencontre pas les phonèmes *x, x', ѳ'*, et *s'*; quant à *z'*, on ne l'a enregistré que dans le mot *зепз'одъден*. A la différence de la langue littéraire, les consonnes *ж, ѱ, ѱ* et *ѱ* du parler en cause sont des palatales.

Les caractéristiques de ce parler sont l'alternance '*a—e*' (< *ѳ*); le passage des voyelles ouverts non accentués *a, o, e* à *ѳ (a), y (o), u*; l'emploi de la voyelle *o* comme article pour les substantifs masculins singuliers; la désinence à chez les substantifs féminins au singulier et à la 1ère personne du singulier des verbes de la 1ère et de la IIe conjugaisons; l'alternance '*a—e*' (< *ѳ*); un petit nombre de consonnes palatales à fin du mot; le caractère dur des consonnes qui précèdent la désinence verbale à la première personne du singulier du présent des verbes de la IIe conjugaison; l'emploi de la voyelle *e* comme désinence du pluriel des substantifs polysyllabiques masculins; la diphthongaison de *o* initial accentué en; le passage de la consonne *x* à *ѳ*, *ѱ* cu *ѱ* lorsqu'elle ne disparaît pas etc.

L'alternance '*a—e*' (< *ѳ*) et le passage des voyelles *a, o, e*, à *ѳ, y, u* permettent d'identifier le parler de la commune de Chiajna comme étant un parler bulgare du Nord-Est. Le mélange dans cette localité de populations venues des diverses régions du Nord-Est de la Bulgarie explique pourquoi on rencontre dans ce parler certains éléments caractéristiques des parlers mésiens ou des parlers balkaniques de la région de Sliven.